

Adana İğtişâsı Sırasında Ermeni-Türk Propaganda Savaşları

Osman KARLANGIÇ¹

¹Şanlıurfa Anadolu İmam Hatip Lisesi. osmankarlangic@mynetl.com

Geliş Tarihi/Received:
14.08.2017

Kabul Tarihi/Accepted:
17.11.2017

Yayın Tarihi/Published:
27.12.2017

ÖZ

XIX. yüzyılın son çeyreğinde ve XX. yüzyılın başında artan milliyetçi ayaklanmaların ortaya çıkardığı toplumsal gerilim ve çatışmalardan biri olan 1909 Adana Olayları iki toplum arasında yıkıcı sonuçlara neden olmuştur. Ermenilerin milli duygularla yaptıkları çeşitli faaliyetler, Müslümanlarda bazı korkuları tetiklemiş ve Adana'yı harabeye çeviren Adana Olayları patlak vermiştir. Fiili çatışmalar son bulmuş olsa da propaganda savaşları hız kazanarak devam etmiştir. Bu çalışmada Adana Ermeni Olayları sırasında Ermeni Patrikhanesi ve basınının propagandaları karşısında Müslümanların tepkileri; devlet yöneticilerinin Ermeni propagandalarını etkisiz kılma mücadelesi işlenecektir.

Anahtar Kelimeler: 1909, Adana Olayları, Ermeni Patrikhanesi, Propaganda faaliyetleri.

Armenian-Turkish propaganda wars during the Adana stagnation

ABSTRACT

The 1909 Adana events, one of the social tensions and conflicts that emerged in the nationalist uprising that rose during the quarter of the nineteenth century and at the beginning of the twentieth century, caused destructive consequences between the two communities. The various activities of the Armenians with national sentiments, have triggered some fears in Muslims and the events of Adana that devastated Adana have erupted. Although the actual conflicts ended, the propaganda wars were continued by gaining speed. In this study, during the Adana-Armenian Events, the reactions of the Muslims against the Armenian patriarchate and propagandist of the press; state managers' struggle for deactivation the Armenain propaganda will be handled.

Keywords: 1909, Adana incident, Armenian Patriarchate, Propaganda activities,

1. GİRİŞ

XIX. yüzyılın ortalarına kadar Ermeniler, kasaba ve şehir merkezlerinde yaşamakta, ticaret ve üretimle uğraşmaktaydılar. 1865 yılında Fırka-i İslahiye'nin bölgede gerçekleştirdiği reformlar sonrasında İstanbul Ermeni Patriği ve Ermeni ileri gelenlerinin; arazi satın alınmasını teşvik ederek, okullar, fabrikalar, kültür merkezleri açarak Ermenileri bilinçlendirme gayretleri içinde oldukları görülmüştür (Yurtsever, 1983: 254).

Adana Ermeni Olayları, iğtişâş, katliam, isyan gibi ifadelerle anılmıştır. Müslümanların gözünde “Kilikya Ermenistanı” kurmak için çıkarılmış bir isyan, Ermenilerin gözünde 1915 yılının provası olan bir katliamdı. Ermenilerin, Meşrutiyet’in getirdiği özgürlük ortamında yaptıkları pervasız davranışlar dolayısıyla Müslümanların korkuya kapılmasına dayalı olarak ortaya çıkan iğtişâştı. Adana İğtişâşı, 31 Mart Hadisesinden karakter bakımından oldukça farklıdır. Askeri bir ayaklanma değil, Ermenilerle Müslümanlar arasında bir boğazlaşma, hatta onun da ötesinde bir iç savaş olarak nitelendirilebilir (Karal, 1996: 93). Adana Olayları, Abdülhamit’e karşı birlikte hareket eden ve iyi ilişkiler içerisinde bulunan Ermenilerle İttihatçılar arasındaki ilişkilerinin olumlu seyrini değiştirmiştir (Akyol, 2014: 56).

Özellikle olaylar sırasında ve sonrasında -başta Ermeni Patrikhanesi olmak üzere- Ermeniler, iç ve dış kamuoyunu yönlendirmeye yönelik propagandaya hız vermişlerdi. Olaylarla ilgili çıkan haberler, hükümete gönderilen mektup ve telgraflar; hükümet ve Müslüman ahali açısından zor bir sürecin yaşandığını göstermekteydi. Baskılar karşısında direnemeyen Babıali, bazen Müslümanlar aleyhine haksız kararlara da imza atmaktaydı. 1909 Adana Olayları ile ilgili hem Türk hem de Ermeni literatüründe birçok yayın yapılmıştır. Bu araştırmada; diğer çalışmalara da katkı sunmak amacıyla Adana İğtişâşı farklı bir yönden ele alınacaktır. Çalışmada; iğtişâş sırasında ve sonrasında Ermenilerin propaganda yöntemleri, bu yöntemler karşısında Müslüman ahalinin, devlet yöneticilerinin tepkileri ve izlemeye çalıştıkları strateji ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. 1909 ADANA OLAYLARININ SEBEPLERİ

Doğu Anadolu’da bir devlet teşkilinin oldukça zor olduğunu gören Ermeniler; Bağdat Demiryolu üzerinde bulunması, Adana-Mersin demiryolu hattıyla denizle bağlanması, Avrupa devletlerinin güç mücadelesinin sahneye konduğu bir bölge olması ve mümbit toprakları barındırması gibi nedenlerle Adana’yı ideallerini hayata geçirecek bir yer olarak görmeye başlamışlardı. Bütün dikkatlerini Doğu Anadolu’da kurmayı planladıkları Büyük Ermenistan’dan, Adana’da kurmayı hayal ettikleri küçük bir Ermenistan’a çevirmişlerdi (BEO, 3621/271523).

İkinci Meşrutiyet’in başlarında Türk-Ermeni ilişkilerinde esen bahar havası kısa süreli olmuştur. Papazlarla imamların kucaklaşması -belki de kutlamalardaki taşkınlıkların etkisiyle- topluluklar arasında alttan alta nefret ve kin duygularını körüklemiştir (Akyol, 2014: 53). Ermeniler, Meşrutiyet’in getirdiği sınırsız özgürlük ortamından istifade ederek Ermenilik ülkülerini geliştirme çabası içerisine girmişler, soydaşlarının milli duygularını sömürmeye başlamışlar ve Ermeni idealleri çerçevesinde Adana’yı bir merkez haline getirmişlerdi. Şehir, onların hayallerinin temellendirilmesi açısından bir maziyi de barındırmıştır. Selçuklular zamanında küçük bir devletçik kurmuş olmanın, davalarına tarihi bir dayanak oluşturacağı inancı, kendileri açısından faaliyetlerine bir haklılık katmıştır (Karal, 1996: 94). Kısa süreli barış havası bir yana bırakıldığında Ermenilerin, bağımsızlık idealleri doğrultusunda Meşrutiyet’i ve Jön Türkleri araç olarak gördükleri ve kullandıkları çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Onların Meşrutiyet’e olan ilgilerinin altında yatan iki nedenden bir tanesi İttihatçılarla Ermeni örgütlerinin birlikte hareket etmesi idi. Bir diğeri ise Avrupa’nın Ermeni meselesine olan ilgisizliğiyle yavaşlayan faaliyetlerini, ortaya çıkan hürriyet ortamında, yeniden canlandırma imkânı sunması idi (Sarıay ve Karakaya, 2012: 13).

Ancak Ermeni ümitlerinin karşısına bazı problemler çıkmaktaydı. “Küçük Ermenistan” teşkili hayallerinin karşısına çıkan sorunlardan biri, nüfus çoğunluğu meselesi olmuştur (Ölmez, 2008: 130). Bir Ermeni devleti kurma hayalleriyle uzak yerlerde, çevre vilayetlerde (BEO, 3621/271523) ve Orta Anadolu’da yaşayan Ermenileri Adana’ya yerleştirmeye başlamışlardı (Karal, 1996: 94). Ermeni komiteleri, demografik yapıyı değiştirmeye yönelik faaliyetlerini “bir program ve bir teşkilat dahilinde” gerçekleştirmek için çalışmışlardır (Toros, 1996: 47). Adana’da ticaret ve zanaat Ermenilerin; zirai faaliyetler ise Müslümanların

elindeydi. Ermeniler, tarım faaliyetlerine yönelerek Müslüman ağaların hâkimiyet sahalarını da tehdit eder hale gelmişlerdir (Karal, 1996: 94). Ermeniler, bir taraftan Adana'daki ekonomik durumu kendi çıkarlarına çevirmeye çalışırken, diğer taraftan elde etmeye başladıkları ekonomik gücün de etkisiyle “ölkücü çalışmalara” girişmişlerdi. Ermeni tarihi öne çıkarılmaya, dolayısıyla tarihteki Ermeni kral ve kahramanların resimleri evleri süslemeye başlamıştı. “Halkı Okutmak Cemiyeti”ni kurarak siyasal propagandaya hız vermişlerdi (Karal, 1996: 94). Silahlanma ve Ermenilerin birliğini hayata geçirme çalışmaları, Meşrutiyet'in ilanı ile daha açıktan ve pervasızca yapılmaya başlanmıştı (Çiçek, 2012: 20).

Ermenilerin bu çabalarının Müslümanların gözünden kaçması beklenemezdi. Nitekim öyle de olmuştur. Durumdan kuşku duymaya başlayan Adana ileri gelenleri örgütlenmeye yönelmiş, her an bir Ermeni saldırısı ihtimaline karşı bölgedeki aşiretlerle temasa geçmişler ve onların yardımını sağlamanın yollarını aramışlardır (Karal, 1996: 95). Adana'da Muşeg'in kışkırtmaları, Ermenilerin silahlanmaya başlamaları ve buna karşılık Müslümanların tedbirler alma yoluna gitmesi Adana'daki yöneticilere büyük mesuliyet yüklemekteydi. Cemal Paşa hatıralarında yöneticilerin zaaf, acizlik ve olayları engelleyememeleri dolayısıyla suçlanmaları gerektiğini söylemektedir (Cemal Paşa, 1996: 359).

İkinci Meşrutiyet'in ilanını müteakip Adana'da çeşitli siyasi cemiyetlerin şubeleri açılmıştı. Hınçak, Taşnak ve Truşak komitelerinin her tarafta kulüpler açması, Ermenilerin bahsi geçen kulüplerde toplanması Müslümanların onlarla ilgili şüphelerini arttırmıştır. İkinci Meşrutiyet Devri yöneticileri, halkın hürriyet coşkusundaki aşırılıklara karşı tedbir alma kudretinden yoksundular (Cemal Paşa, 1996: 358-360). Yine Adana Ermenileri, Prens Sabahaddin'in “Adem-i Merkeziyetçilik” fikrinden de etkilenmişlerdi. Bu fikri mümkün oldukça kendi çıkarları çerçevesinde yorumlamaya çaba göstermişlerdi (*BEO*, 3621/271523). Yine Türk-Ermeni ilişkilerinin gergin bir hal almasında dedikoduların rolü de az değildir (Karabet, 1325: 4-5). İlişkilerde yaşanan gerginliklerde, bir dış müdahale korkusunun rolü de küçümsenemez. 1909 yılına gelindiğinde, Ermenilerin bir ayaklanma çıkararak Türklere saldıracakları, olayların başlamasıyla birlikte Avrupa devletleri donanmalarının Adana'yı işgal edecekleri, bu gelişmelerin akabinde de bir “Kilikya Ermenistanı” oluşturulacağı Müslüman halk arasında hızla yayılmaktaydı (Cemal Paşa, 1996: 360-361).

3. 1909 ADANA OLAYLARI

Müslümanlar, Ermenilerin Adana İsyanını çıkarmalarındaki amaçlarının Anadolu'nun birçok yerinde giriştikleri ve başarılı olamadıkları, istenilen Avrupa müdahalesini sağlayamadıkları isyanlarının bir devamı olarak görmüş; Adana ve çevresinde durumun Avrupa müdahalesine daha müsait olması dolayısıyla yeni isyan noktası olarak seçildiğini düşünmüşlerdir. Şehrin Mersin-Adana demiryoluna sahip olması ve denize olan yakınlığı yabancı müdahalesini daha da kolaylaştıracak, müdahale sonucu Adana ve çevresinde, bir oldubittiye getirilerek Ermenistan teşkil edilecekti (Bildirici, 2002: 505; Metin, 1997: 123).

Tarihe adeta kanlı bir iç savaş olarak geçen Adana Olayları 14 Nisan 1909'da başlamıştır. Adana Olaylarının birinci gecesi şehir için “kabus-ı bela” olmuştu. Alaturka saatle gece saat bir sıralarında şehrin çeşitli mahallelerinde kundaklamalar, yangınlar baş göstermişti. Diğer taraftan çatışmalar da devam etmekteydi. Mehmet Asaf ise olayların 14 Nisan 1909'da Adana'da başladıktan sonra 15 Nisan'da Yumurtalık, Osmaniye ve Bahçe'ye de sirayet ettiğini yazmaktadır (*DH. MKT*, 2849/10). Vali, Çarşamba gecesi bazı mahallelerde gezerek durumu tetkik etmeye çalışmış, çatışmaların ortaya çıkmasıyla da Hükümet Konağı'na geçerek oradan emirler vermiş ve nasihatlerde bulunmuştur. Adana merkezde Çarşamba günü başlayan “mukatele”, Müslüman ve Ermeni unsurlara arasında “yekdiğerinin kanına susamışçasına” akşama kadar sürmüştü. Perşembe günü öldürme olaylarına, yağmalama ve yakma olayları da eklenmişti. Adana'nın “kıymet cihetiyle hemen beşte üçü ve kemiyet itibariyle sekizde birinin” yakılıp yıkıldığı Divan-ı Harb-i Örfî tarafından yapılan titiz bir çalışmayla ortaya konmuştu (*BEO*, 3621/271523). Dönemin şahitlerinden İsmail Safa, şehrin her tarafında yangınlar

çıkaranların Ermeniler olduğunu yazmıştır (Uçar vd., 2014: 556-557). O dönem Adana mebusu Ali Münif Yeğena ise olayların başlamasıyla birlikte Adana’da ortaya çıkan durumu; “...Adana ve havalisinde de geniş mikyasta kanlı bir mücadele baş gösterdi. Herkes sokağa çıkamaz oldu. Hükümeti dinleyen yoktu. Halkın karşılıklı ve silahlı çarpışması hükümet otoritesini ortadan kaldırmıştı. Adana sokakları bir harp sahası haline gelmişti” ifadeleriyle ortaya koymuştur (Toros, 1996: 50).

Osmanlı arşiv kayıtları olaylar sırasında yaşananlarla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: Ermeniler, çatışmalarda stratejik önemi olan evlere yerleşerek hem Müslümanlara hem de çatışmaları yatıştırmak isteyen kişilere ve askere ateş etmekteydiler. Caddeler genellikle kapatılmış, çevreden yardıma gelenler ise yağma faaliyetlerine girişenlere din kardeşi olması dolayısıyla silah kullanmakta tereddüt göstermiş, bu durum olayları daha da içinden çıkılmaz hale getirmişti. Olayların ikinci günü (15 Nisan 1909) bazı Ermeni kadın ve çocukları hükümete sığınmış, kadınların üzerleri arandığında bazılarında revolver silahları ele geçirilmişti. Adana kumandanı, Ermenilerin kadın erkek ayırımı olmaksızın silahlandıklarını, bunun bir Ermenistan gayesine yönelik ayaklanma hazırlığının göstergesi olduğunu ifade etmiştir (*BEO*, 3536/265166). Adana İğtişâsı öncesi ve esnasında vilayet yöneticilerinin yazdıklarına bakıldığında Ermenilerin, Avrupa müdahalesi sonucu bir “Kilikya Ermenistanı” kurulması amacıyla ayaklanma çıkaracakları, çıkardıkları inancı ve korkusunun yöneticilerde var olduğu net bir şekilde görülmektedir. Hatta bu inanç ve korku buldukları konum dolayısıyla Müslüman halkın tedirginliğinden çok daha fazlaydı.

Tarsus ve Yarpuz’da ise kargaşa başlar başlamaz halk, depolardaki silah ve cephaneleri yağmalamıştı (*BEO*, 3535/265119). İlk günlerde çatışmalar o kadar büyük bir boyuta ulaşmıştı ki, Adana vilayeti “ateş-i ihtilâl” yanarken vali, diğer mülki memurlar, komutanlar, şehrin ileri gelenleri ve itibar sahipleri yoğun bir şekilde olayların önünü almaya çalışmıştı. Valinin de itiraf ettiği gibi hiçbir sonuç alınamamış, Müslüman-Ermeni çatışması daha vahim bir hal almaya başlamıştır. Adana sancağında ve vilayetin diğer yerlerinde yangınlar baş göstermişti. Yabancıların, Osmanlı vatandaşlarının birçok çiftliği, malları yağmalanmış ve yakılmıştır. Vali Cevat Bey, bunların engellenmesi ve saldırılardan korunması için emirler vermiş, köylerde bulunan ve etrafa saklanmak zorunda kalan Ermenileri koruma altına alarak Adana merkeze sevk ettirmeye çalışmıştır (*BEO*, 3535/265082_14).

Adana merkezde olaylar çevreye göre daha kısa sürede yatışmıştı. 20 Nisan 1909 tarihinde Cevat Bey, Adana merkezde dört gündün beri büyük oranda huzur ortamının kurulmuş olduğunu belirtmekteydi. Halk, dükkânlarını açmış, herkes işiyle gücüyle meşgul olma başlamıştı. Her türlü askeri tedbir alınmaya çalışılmış; vilayetin saygın şahıslarından oluşan Ermeni ve Müslümanlardan müteşekkil karma heyetler, Meşrutî yönetimin herkesin hak ve hukukunu korumaya gücünün bulunduğunu belirten konuşmalar yaparak halkı teskin etmeye çalışmışlardı (*BEO*, 3538/265303).

Olaylar sırasında Ermeni Mahallesi silahlı Ermeniler tarafından iyi korunmuştu. İğtişâs; aracılar vasıtasıyla yatışmış, asker Ermeni Mahallesine girmiş ve Ermeniler damlara çıkmışlardı. Kilise köşesine geldiğinde Ermeni ileri gelenleri ve papazlar askeri karşılamaya gelmişlerdi. Sonra Amerikan Mektebi’ne gidilmiş, okulda birkaç bin Ermeni’nin olduğu görülmüştü. Tellallar sokaklarda olayların bittiğini duyurmuştu. Ermenilerin elindeki silahlar toplanamamış, Müslüman halk bunun tehlikelerinden bahsettikçe halk sakinleştirilmeye çalışılmış ve işlerin yoluna konulacağı söylenmiştir (Uçar vd. 2014: 580-586). İkinci Adana Vakası birincisinden 11 gün sonra meydana gelmiş, yalnızca Adana şehrinde gerçekleşmiştir. 25 Nisan 1909 Pazar günü akılla izah edilemeyecek kadar mantıksız olan öldürme, yağma, çapul ve yangınlar şehri tamamen yakıp, harabeye çevirmiş adeta ilk olaylarda yarım kalan yıkımı tamamlamıştır denilebilir (*BEO*, 3621/271523). Osmanlı arşiv belgelerine göre olayların ikinci kez patlak vermesinin nedeni, Ermeni gençlerinin ordu karargâhına silahlı saldırı düzenlemeleri olmuştur. 25 Nisan 1909 akşamı saat on sıralarında Ermeniler

tarafından karakolun ateş altına alınmasıyla bir çavuş ile iki askerin şehadeti gerçekleşmiştir (*BEO*, 3542/265639). Böyle bir kıvılcım sakinleşmekte olan halkta öfkenin yeniden alevlenmesi sonucunu doğurmuştur (Cemal Paşa, 1996: 61). *İtidal* gazetesi sahibi İhsan Fikri, Müslümanların ikinci Adana Olaylarının başlaması sırasında yaşadığı şaşkınlığı “Ne büyük safvet! Ne yaman gaflet!” sözleriyle ifade etmiştir (Uçar vd. 2014: 580).

Ermeniler, ani bir saldırıyla Adana merkezde çeşitli yerlerde yangınlar çıkarmışlar, başlattıkları bu ikinci isyanda, “ma’mûr bir şehrin bâdî-i mahv u harâbîsi, birçok masum ailelerin düçâr-ı perişânîsi” olmuşlardı. Adana uleması, birinci ve ikinci Adana isyanlarının bir “Kilikya Ermenistanı kurma amacı” doğrultusunda çıkarıldığından şüphe edilmemesi gerektiği görüşündedir. Gerçekten de Ermeniler, ulemanın söylediklerini doğrular nitelikte faaliyetlere girişmişlerdi. İsyanın ikinci kez başlaması, Adana’nın çeşitli yerlerinde evlerin yakılması Ermenilerin içindeki, Avrupa devletlerinin müdahalesine dair ümitlerin devam ettiğinin göstergesidir. Adana uleması, Meclis-i Mebusan riyasetine gönderdikleri telgrafta: Olayların çıkmasından Müslümanların hiçbir çıkarının olmadığını, hatta böyle bir kargaşadan “mâlen ve bedenen mutazzırır (zarar görmüş)” olacaklarının farkında olduklarını, Ermenilerin bir “Kilikya Ermenistanı” kurma düşüncesi herkes tarafından bilinmekte iken, olayların müsebbibi Müslümanlar gibi davranılmasının kabul edilemez olduğunu belirtmişlerdir. Ermenilerin gerçekleri saptırma yönünde basın aracılığıyla yaptıkları propagandalara itibar edilmemesi arzularını dile getirmişler ve yukarıda ifade edilen görüşlerin ulemadan kırk sekiz kişinin ortak beyanı olduğunu ifade etmişlerdi (*DH. MKT. PRK*, 2829/124).

İkinci kez başlayan Adana İğtişasının uzun sürmesi, Avrupa’nın ilgisini bölgeye yöneltmişti. İtalya, Fransa, Almanya ve İngiltere savaş gemileri Mersin Limanına gelmişler, hükümetlerine gelişmeleri an be an bildirmişlerdir. Alman Filo komutanı, diğerlerinden farklı olarak büyük çapta bir çatışma olmadığını hem hükümetine hem de Avrupa matbuatına bildirmişti. Belki de Almanların asker çıkarmaya meyilli olmamaları diğer ülkelerin müdahalelerini de engellemişti. 15 günlük çatışma sırasında Ermeni siyasetçilerin Avrupa müdahalesini sağlamak için ikinci Adana Vakasını kasıtlı çıkardıklarının “şüphe götürmez bir gerçek olduğu” dönemin şahitlerinden Damar Arıkoğlu tarafından dile getirilmiştir (Arıkoğlu, 1961: 54).

4. OLAYLAR SIRASINDA VE SONRASINDA PROPAGANDA SAVAŞLARI

Ermeni din adamlarının hükümet nezdinde girişimlerde bulunarak Müslümanları suçlayıcı bir dil kullanmaları karşısında Türkler seslerini yükseltmeye başlamışlardı. *İtidal* gazetesinin 28 Nisan 1909’da yayımlanan 35. nüshasında gazetenin yazarlarından İsmail Safa, Ermeni din adamlarını Müslümanları suçlayıcı bir dil kullanarak hükümet nezdinde girişimlerde bulunmalarından dolayı sert bir dille eleştirmişti. Ona göre; olayın müsebbibi Müslümanlar olsa idi Ermeniler gibi silahlanmaları, evlerini, fabrikalarını, mabetlerini her türlü silah ve patlayıcılarla doldurmaları gerekirdi. Üstelik Müslüman evlerinde -Ermenilerde olduğu gibi- istihkâmlar yapılmamış, duvarlarda mazgal delikleri açılmamıştı. Müslümanlar, Keban’dan, Zeytun’dan, Harput’tan ve Haçin’den fedailer getirerek askere kurşun sıkmamışlardı. Müslümanları suçlayan Ermeniler, üstelik silahların dahi teslim etmemişlerdi. Gazetenin aynı sayısında İhsan Fikri, Ermenilerin akılsızca, başarı ümidi olmayan bir işe giriştiklerini, asla bağımsız devlet kurma emellerine ulaşamayacaklarını ifade etmiştir. Yine o, *İtidal* gazetesinin, Ermeni olayların yazmaya başlamasıyla Ermeni ileri gelenlerinin “şarlatanlığa” başladıklarını, sorumluluğu Müslümanlara atan telgrafları her tarafa çekerek yaygaralarla kamuoyu ve Avrupa’yı kendi tarafına çekme girişimlerini fark ettiklerini dile getirmişti. Ermenilerden bu tür hareketlerde bulunanları “yaygaracılık ve şarlatanlıkla “ suçlamıştı (Uçar vd. 2014: 578-581).

Olayların hemen akabinde Ermeni Patrikhanesi reisi Ohannes imzasıyla Ermeniler adına Sadarete gönderilen bir yazıdan Adana Olaylarına, Ermenilerin bakış açısıyla ilgili tespitlerde bulunulabilir. Öncelikle Patrik, hürriyet mücadelesi vermiş İttihatçıların gururunu okşayıcı ifadelerle onların istibdat döneminde çektikleri acılara değinmiştir. Patriğe göre: Olayların müsebbibi Abdülhamit’in kötü yöneticileri idi. Olayların,

“maharet-i ibliskârâne” ile Abdülhamit’in yüzyıllardan beri vatana sadakatle bağlı Ermenileri hedef alan tertibi olduğunu dile getirmiştir. Ohannes, iğtişâş öncesi Adana’daki cinayetlerin sorumluluğunu halkı kışkırtmak amacıyla Ermenilere yıkan basını suçlamıştır. Dahiliye Nezareti Müsteşarı Adil Bey’in yaptıklarıyla cinayetlere ortam hazırladığını anlatarak, Bitlis valisinin görevden azledildikten sonra başka bir vilayete vali atanmasının Adana valisini olaylar çıkarmaya cesaretlendirdiğini ifade etmiştir. Birçok eşkıyanın af dileyerek takibattan kurtulduğu, bu eşkıyaların açıkça silahlarla dolaştığı ancak, itaatkâr Ermenilerin “çakı” taşınmasına dahi izin verilmeyerek, taşınması durumunda kargaşa çıkarmakla itham edildikleri Patrikhane’nin dile getirdiği diğer iddialardı. (Oysa iyi tahkim edilmiş Ermeniler, mahallelerini kıyasıya savunmuş, Adana şehri büyük oranda tahrip edilmişken kendi mahallelerini korumayı başarmışlardı.) Ermenilerin suçluları koruduklarına dair iddialar için ise bir Ermeni’nin birkaç Müslümanı öldürmesinin bütün Ermenilerin suçlanmasına gerekçe olamayacağını, suçlunun yakalanması görevinin hükümetin işi olduğunu dile getirmişti. Patrik, Müslüman halkın Ermenilerden suçluyu kendilerine teslim etmelerini talep etmelerinin hayret edilecek bir durum olduğunu söylemiştir. Ona göre işlenen bu cinayet sonrasında valilik, toplanan kalabalığı dağıtmakla yetinerek gerekli tedbirleri almamıştır. Patrik Ohannes, 28 Mart 1909 tarihinde meydana gelen olayın ortaya çıkardığı gerginlik dolayısıyla Ermenilerin Paskalya yortularını korku içerisinde geçirdiklerini, 31 Mart Salı günü Saathane altında Doğramacı Lutfig adında bir Ermeni’nin öldürülmesinin hemen bir gün sonrasında (1 Nisan 1909) Ermenilere karşı katliama girişildiğini yazmıştır. Patrikhane, gerekli tedbirleri almamakla suçladığı Adana yöneticilerini, halka silah dağıtmakla da itham etmiştir. Patriğin silah dağıtmakla itham ettiği kişi Cebel-i Bereket mutasarrıfı Mehmed Asaf’tır. Ancak yapılan soruşturmada mutasarrıfın silah dağıtmadığı, halkın cephaneliği yağmaladığı ortaya çıkmıştı. Sadarete gönderilen bu yazıda Patrikhanenin Adana vilayet yöneticilerini sürekli suçladığı görülmektedir. Vali, yöneticiler ve Adana eşrafı olayların sakinleştirilmesini temin etmek yerine Ermenilerden kapandıkları evlerinden çıkmalarını, her zamanki gibi işyerlerini açmalarını talep ederek olayları nazik bir şekilde çözmek istediklerini dile getirmişlerdi. Bunun üzerine Ermeni ileri gelenlerinden Murahhashâne Meclis-i Cismâniyesi reisi ve İstinaf Mahkemesi azasından Urfalıyan David, Harutyun Şadarevyan efendiler yanındakilerle birlikte görüşmek için çağrılmışlar, sonrasında korumasız bırakılarak sokak ortasında ve Meclis-i Beledi Dairesinde öldürülmüşlerdir (*BEO*, 3543/265707-2). Patrik tarafından, Adana yöneticileri istibdat kalıntıları olarak suçlanmışlardı. Hâlbuki II. Abdülhamit Dönemi’nde Adana’da görevli olan yöneticiler, İkinci Meşrutiyet’in ilanıyla aşağılanarak kovulmuşlar ve yerlerine İttihatçıların atadığı yöneticiler gelmişti. Dolayısıyla vali ve diğer yöneticilerin irtica ile suçlanmalarının gerekçeleri gerçeği yansıtmaz. Yine, o dönem Ermeni literatüründe sıkça kullanılan “irticacı kesimler” vurgusu, Adana’daki taşra yöneticilerini hem Osmanlı kamuoyu hem de hükümet nezdinde savunmasız bırakma amaçlıdır.

Patrik hem suçlamalara hem de devam eden olaylara ait bilgi vermeye devam etmiştir. Ona göre, olayları bastırmak için sert önlemler alınması gerekirken, Dahiliye müsteşarlığından gelen telgrafta yabancılara ait kuruluşların korunmasının istendiği gazetelerde yazılmış ve tekzip edilmemiştir. Olayların başlamasından önce ve başlamasıyla birlikte çevre bölgelerden Çerkezler ve Kürtler vs. getirilmişti. İstibdat taraftarları, gericiler, devlete bağlı askerler çeşitli yalanlarla kışkırtılmış olmalı ki yağma, çapulculuk, katliam, cinayetler işledikleri Adana’dan ihbar edilmiştir. Onun ifadesiyle Çokmerzimen’de (Dörtyol) yirmi bin civarında Müslüman ahali Ermenileri kuşatmış ve suyollarını tahrip etmiş olduklarından buradaki Ermenilerin hayatları güvende değildir (*BEO*, 3543/265707-2). Patrikhane, uyarılarda da bulunmuştu. Eğer hızlı ve şiddetli tedbirler alınmaz ise olayların büyüyerek diğer şehirlere sıçrama ihtimali hükümetin dikkatine sunulmuştu. Ermeni Patrikhanesi, gerekli uyarıların yapıldığı, sert emirler verildiği ve yeterince asker yollandığı yolunda kendilerine gönderilen resmi cevabı yeterli bulmamıştı. Patrikhaneye göre bölgedeki asker emirlere aykırı harekette bulunduğundan çözüm için daha şiddetli davranmak gerekmektedir (*BEO*, 3543/265707-2).

Patrikhane, olaylarda devletin verdiği kararlara ortak olma yolunda irade de beyan etmiştir. Patrikhane Meclis-i Muhtelit Hey'eti ile görüşülerek tedbirler alınmasının artık mecburi bir durum olduğunu Sadarete iletmişti. Patrik, isteklerini şöyle sıralamıştır: Bölgedeki askerlerin yerine Hareket Ordusu tarafından askerler sevki, Meşrutiyet ve hürriyet taraftarı şahıslardan oluşan bir Divan-ı Harb-i Örfinin kurulması, olayların kışkırtıcılarının ve onlara yardım edenlerin mahkemeye çıkarılması. Ayrıca vakıanın baş sorumluları olarak kabul edilmesi gereken Adana valisi Mustafa Zihni Paşa'nın ve Dâhiliye Müsteşarı Adil Bey'in gevşeklik göstermeleri, ihmallerde bulunmaları dolayısıyla Divan-ı Harb-i Örfide yargılanması (Olaylar sırasında görevli olan Vali Cevat Bey, Kumandan Mustafa Remzi Paşa ve Mutasarrıf Mehmed Asaf görevden alınmışlardı. Ermenilerin yeni atanan valinin çalışmalarından memnun olmadıkları görülmektedir.); bu yöneticilerin Divan-ı Harb-i Örfiye verildiklerinin Adana, Halep ve diğer vilayetlere duyurulması istekler arasında yer almıştı (*BEO*, 3543/265707-2). Vali ve Dahiliye Müsteşarı'nın, Divan-ı Harb-i Örfiye verildiğinin ilanı arzusunun altında yatan neden, yöneticilerin suçlu Ermenilere müdahale etmelerinin önüne geçmektir. Hükümetin alabileceği böyle bir karar yöneticileri olaylar karşısında çekingen davranmaya itecek, böylece Ermeniler üzerinde yöneticilerin baskısı ortadan kalkmış olacak, hatta yöneticiler Müslüman ahalinin üzerinde daha fazla baskı kuracak, Ermenilerin suçsuz olduğu görüş ve propagandası atılan bu adımlarla daha geniş destek bulacaktır.

Valinin çalışmalarından memnun olmayan Ohannes'in gözünde Vali Mustafa Zihni Paşa, hakkında daha öncelerden beri birçok şikâyet bulunan ve Meşrutiyet karşıtı bir şahıs olduğundan derhal azledilerek yerine Meşrutiyet yanlısı bir vali getirilmeliydi. Ermenilerin şikâyetleri göstermektedir ki Adana valisi, Ermenilerin çıkarlarına göre davranmamakta, bu nedenle Ermeni ileri gelenlerince istenmeyen kişi ilan edilmektedir. Yine Patrikhane tarafından; olaylar sırasında yağma edilen mallar, paralar vs. tespit edilerek sahiplerinin mağduriyetinin giderilmesi ve zararların tazmin edilmesi istenmişti. İzlenecek yöntem ise olaylara sebep olan ve teşvik edenlerin -birbirlerine kefil edilmeleri yoluyla- mallarına el konulması şeklinde olmalıydı. İlaş ve barınma sıkıntısı çekenlerin ihtiyaçları için hazineden geciktirilmeksizin yeter derecede para gönderilmesi, zorda kalanların her türlü zararlarının karşılanması, evlerinin yeniden yapılması ve onarılması, yağma sonucunda zarar gören, kaybolan sanat ve ziraat aletlerinin tedariki Patrikhane'nin diğer talepleriydi (*BEO*, 3543/265707-2).

İğtişâşın ortadan kalkması için yapılan çalışmalar sonuç vermiş, olaylar sonlandırılmıştı. Karışıklıklar bitmiş olsa da basında asılsız haberler bitmek bilmiyordu. 1 Mayıs 1909 tarihi itibarıyla Adana vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen bir telgrafta: Asayişin vilayet genelinde sağlandığı, İzmir'de ortaya atılan; bazı askerlerin birliklerini terk ederek ihtilalcilere karıştığı iddiasının asılsızlığı, ihtiyaç kalmadığından Tarsus ve Mersin Redif taburlarının terhis edildiği, söylentilerin yalan olduğu ve tekzip edilmesi gereği yazılmıştı (*DH. MKT*, 2800/51).

Hükümet üzerinde Ermeni Patrikhanesinin baskıları gün geçtikçe artmaktaydı. Patrikhanenin gönderdiği Hey'et-i Tahkikiye üyesi Rahip Arslanyan Kivork: Ermeni din adamlarından olan Serkis'in Adana'dan Mersin'e gelişine engel olduğu yazmış, Adana valisinin Patrikhane Heyet-i Tahkikiyesini çağırarak Dahiliye Nezaretinden gelen bir telgrafi gösterdiğini belirtmişti. Bu telgrafta: Adana Olayları ile ilgili yazdıklarını tekzip etmemesi halinde patrikhane heyetinin Divan-ı Harbe verileceğine ilişkin Dahiliye Nezaretinin emri olduğu vali tarafından heyete bildirilmişti. Kivork da bu durumu Patrikhane'ye yazmıştı. Haber, Azadamard gazetesinde 1 Temmuz 1909 tarihinde yayınlanmış, Dahiliye Nezareti böyle bir telgrafın varlığını kesinlikle yalanlamıştır (*DH. MKT*, 2865/72).

Sadece baskı yapmakla kalmayan Patrikhane, duygulara hitap ederek de yöneticileri etkilemeye çalışmıştır. Patrik, yaşanan olayların hem Müslüman hem de gayrimüslim vicdan sahiplerinin yüreğini dağladığını, Ermenilere karşı işlenen cinayetlerin cezalandırılmadığını, bu durumun onların canlarının mallarının, ırzlarının helal olduğu anlamına geldiğini ifade etmişti. Adana'daki vakanın halkın ve Abdülhamit

devri yöneticilerinin Ermenilerin her şeyini kendileri için helal sayma anlayışıyla hareket ettiklerini ispat ettiğini yazmıştı. Ermenilere karşı açıkça işlenen cinayetler yalanlanmamalı, hafifletilmemeli, yakılan evlerin ve dükkânların hesabı sorulmalıydı. Yağma olaylarının teşvikçileri, sebep olanlar ve onlara yardım edenler en ağır şekilde cezalandırılmalıydı. Olayların yayılıp şiddetlenmesine “münafikâne ve gaddarâne” bir şekilde neden oldukları, vazifelerini ihmal ettikleri, cinayetleri görmemezlikten geldikleri ve hainlikleri ortaya çıkan Adana’daki hükümet yetkilileri yargılanmalıydı. Patrikhaneye göre, Adana ve Halep’te bunlar yapılmaz ise, devlet memurları ve halk bu tür olaylara tekrar tevessül edecektir. Gerekli cezalandırmalar yapılır ise cinayetlerden “necîbe-i Osmaniyyenin” bir dahlinin olmadığı, istibdatçıların ve bazı liderlerin suçlu olduğunun açığa çıkacağı belirtilmiştir (*BEO*, 3543/265707-2). Patrikhane’ye göre; Adana Olaylarının müsebbibi irticacılar, Meşrutiyet düşmanları ve Yıldız Sarayı’dır. Bunlar olayları planlamışlar, 31 Mart Hadisesine denk gelen günde Adana vilayetinin merkez, sancak, kaza ve köylerinde harekete geçmişlerdi (*BEO*, 3543/265707-2). Sadarete gönderilen bu yazı Osmanlı hükümetini ciddi anlamda köşeye sıkıştırmayı, Ermenilerin masum olduğu iddiasıyla, onları aklamayı da amaçlamıştır. Sadece bununla da yetinmeyerek olayların Adana’daki yöneticiler ve şehrin ileri gelenleri vasıtasıyla bir plan dahilinde Müslümanlar tarafından çıkarıldığı tezini öne sürmüştür. Halbuki Adana idarecileri, II. Abdülhamit Dönemi yöneticileri ve taraftarları değil onların yerlerine atanan meşruti yönetim taraftarlarıydı. Dolayısıyla iddianın geçerliliği kendiliğinden ortadan kalkmış oluyordu.

Müslümanlar ise olaylara daha farklı pencereden bakmaktaydılar. İhsan Fikri, *İtidal* gazetesinde olaylardan önce kaleme aldığı yazılarında Ermenilerle ilgili en küçük olumsuz haber yapmamakta, hatta toplumsal gerginlikleri küçülterek veya görmezden gelerek etnik, dini çatışma zeminini ortadan kaldırmaya yönelik ve “unsurların birliği” ideali çerçevesinde bir yayın politikası izlemekteydi. Olaylar ve sonrasında basında ve mecliste başlayan Ermeni hücumları karşısında hayal kırıklığı yaşamıştı. Birinci Adana Olaylarının sonrasında çıkan *İtidal* gazetesinin 33. sayısında o, Ermenilerle ilgili daha önceki açıklamalarında yanıldığını kabul etmişti. Kendisine Ermenilerin, Müslümanlarla ilgili samimi fikirlere sahip olmadıklarını ve Ermenilerin çok yakın zamanda memleketi “ihtilal ateşleriyle” mahvedeceklerini söyleyen insanlara, gerginlikler ortaya çıkmasın diye böyle bir şey olmaz dediklerini, hatta bu söylentileri yayanları lanetlediklerini -söylediklerinin doğruluğu *İtidal* gazetesinin 4. nüshasında net olarak görülür- yazmıştı. Olaylar sonrası yaşadığı hayal kırıklığı daha önce iki toplumun arasını açan kişiler olarak lanetlediği şahısları, “ bazı dûrbîn fikirli (uzak görüşlü) Müslüman kardeşlerimiz” diye nitelemesinde açıkça görülmektedir (Uçar vd. 2014: 556).

Birinci Adana Olaylarının bitmesinden üç gün sonra 33. baskısı çıkan *İtidal* gazetesinde İsmail Safa “Müdhiş Bir İsyân” adlı bir makale yayınlamış ve Ermenilerin milli bağımsızlık duygularından vazgeçmemelerinin kendisi için hayal kırıklığı olduğunu belirten ifadeler kullanmıştır. Ermenilerin de Müslümanlar gibi otuz üç yıl ezildiklerini ve yaygaralar kopardıklarını, hürriyet ortamının verdiği rahatlıkla şikâyetlerinden vazgeçerek kısa bir süre de olsa Meşrutiyet’i desteklemeye başladıklarını yazmıştı. Ancak meşruti yönetime destek pek uzun sürmemiş, Ermeniler milli emeller doğrultusunda yeniden hazırlıklara girişmişlerdi. Ermeni toplumunda ara sıra nefrete varan soğuk davranışlar görülmüş, Müslümanlarla bir arada yaşamak istemediklerini gösteren tavırlar içerisine girmişlerdi. İsmail Safa: Ermenilerin davranışlarından bir isyan hazırlığı sezdiklerini ancak, Müslümanlara durumu fark ettirmemek için çabaladıklarını; çatışma ortamını Müslümanlardan gizlemeye çalıştıkları gibi Ermenilerle her türlü yakınlığı kurarak onların gurularını okşayıcı yazılar yazdıklarını ve bir “felâket-i vakiya” fırsat vermemek için çabaladıklarını belirtmiştir. Kendilerinin birlik olma talebinin Ermenileri yanlıştan döndüremediğini ve gerçeklerin toplumdan saklanılmasının Müslümanlar arasında ayrılıklara neden olduğunu belirtmiştir. Çünkü olayların açıkça dile getirilmesini savunularla böyle bir yola başvurmanın olayları hızlandıracağı korkusunu yaşayanlar arasında gerginlikler çıkmıştı. Gerçekten de *İtidal* gazetesinin nüshaları incelendiğinde olaylar öncesi gazetenin yayın politikası tartışmaya meydan vermeyecek şekilde onun anlattığı gibidir (Uçar vd. 2014: 553-554).

Adana İğtişâsı ile ilgili olarak patrikhanenin iddiaları, olaylar sonrasında daha da yoğunluk kazanmıştı. Ermeniler, kamuoyu nezdinde propaganda yapmanın önemini fark ederek basın, Meclis-i Mebusan, yabancı ülkelerin konsolosları ve devlet kurumlarına sürekli olarak yolladıkları yazılarla, hükümeti baskı altına almaya çalışmakta ve olaylar sırasında görevli olan idarecilerin cezalandırılmalarını sağlamaya yönelik girişimlerde bulunmaktaydılar. Mutasarrıf Mehmed Asaf'ın 30.000 insanı silahlandırarak Ayas ve çevre köylere saldırttığını, Ermenileri öldürterek, eşyalarını ve hayvanlarını yağmalattığını, ev ve çiftliklerini yaktığını, Ermenilerden Dört Yol'a geçerek kışlaya sığınanları on üç gündür aç ve susuz bıraktığını iddia etmekteydiler. Bu iddiaların genelde kaynağı Ermeni Patrikhanesi idi. Dâhiliye Nezareti, olayın derhal araştırılarak hakikatin ne olduğunun ortaya çıkarılmasını emretmişti (*DH. MKT, 1909: 2802/51*).

Başka bir iddia da tutuklamalar yapılırken Müslümanlara dokunulmadığı, sadece Ermenilerin tutuklandığıdır. Ortaya atılan iddiaların ivedilikle aydınlatılması Adana valisinden talep edilmekteydi (*DH. MKT, 2803/11*). Dahiliye Nezareti, Adana'ya gönderdiği bir telgrafta, ardi arkası kesilmeden devam eden ve dozu giderek artan Ermeni iddiaları karşısında bir an önce tahkikatın sonuçlandırılmasını istemekteydi. Ermenilerin ve bazı fesatçıların bilinçli bir şekilde Osmanlı hükümetini suçlayarak kamuoyu oluşturmaya başladıklarını, Adana'dan yeterince malumat gelmemesinden dolayı içte ve dışta olumsuz tesirleri olan birçok asılsız haberin yalanlanması konusunda müşkülatta kaldığı ifade edilmişti. Bu nedenle araştırmanın genişletilerek olayın sebeplerinin, gerçek faillerinin ortaya çıkarılması, olayın yayılma nedenlerinin süratle aydınlatılması ve nezarete yazılması istenmekteydi (*DH. MKT, 2807/86*). Adana'da olaylarla ilgili incelemelerin birçok sebepten geç yapılması, hükümeti iç ve dış kamuoyu nezdinde zor duruma düşürmüştü. Mustafa Zihni Paşa, olaylar dolayısıyla ortaya atılan yalan haberlerle iç ve dış kamuoyunda ortaya çıkan tepkiyi azaltmanın çözüm yolunu açıklamıştır. Ona göre; Divan-ı Harb-i Örfinin, soruşturmayı adil, ciddi ve şiddetli bir şekilde yürütmesi gerekmektedir. Yine heyetten peyderpey bilgi alınması ve böylece yalan haberlerin tekzip edilmesi elzemdi (*DH. MKT, 2810/74*).

Dahiliye Nezareti gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Ermeni gazetelerinde gün geçtikçe dozu artarak devam eden asılsız haberlerle ilgili neler yapılabileceği üzerine çalışmalar yapmıştı. Manzume-i Efkâr, Pozantion ve Aravelk gazeteleri Adana Olayları üzerine yazılar yayınlamakta idi. Yukarıda adı geçen gazetelerin yazıları tercüme edilmekte ve halkı galeyana getirecek asılsız haberlerin diğer Ermeni yayınlarında da görüldüğü ifade edilmekteydi. Yalan haberler yayınlayan bu gazetelere karşı devlet çeşitli stratejiler geliştirmeye çalışmış, bazılarını kapatma yoluna gitmişti. Bahsi geçen yayın kuruluşlarının tamamı için böyle bir adımı atmaktan, içten ve dıştan gelebilecek tepkiler dolayısıyla çekinmiş, bazı gazete sahiplerine olayın aslı anlatılmış ve gazeteler uyarılmıştı. Hükümetin müdahalelerinin her zaman başarılı olduğu söylemek mümkün değildir. Çünkü bütün çabalara rağmen bazı Ermeni yayın organları gerçekle ilgisi olmayan haberler yayınlamaktan geri durmamışlardır. Devletin başını ağrıtan hadiseler sadece iç basında değil, dış basında da geniş yer tutmuştu. Dahiliye Nezareti, dışarıdaki asılsız iddialara karşı uyanık olunmasını ve yalan haberlerin tekzipinin elçilikler tarafından yapılmasını istemiştir. Aksi takdirde yapılan yalan haberlerin Avrupa milletleri üzerinde olumsuz tesirlerinin olacağını, bunun da Osmanlı Devleti açısından sakıncalar doğuracağını yazmıştı (*DH. MKT, 2817/85*).

Dahiliye Nezareti, olayların önünün hızlı bir şekilde alınamamasının nedenini; vilayette bulunan askerlerin yetersizliği ve bölgeye gönderilecek askerlerin yollanması için belirli bir zaman dilimine duyulan ihtiyaç olarak açıklamıştır. Bunun delilleriyle ortaya konmuş olmasına, Dahiliye Nezaretinin görevini tamamıyla yerine getirdiğinin Meclis-i Mebusan tarafından da kabul edilmesine rağmen bu tür iddiaları ortaya atmanın anlaşılır bir tarafı olmadığını yazmıştır. Bu yazıda: Olaylara sebep olan, kışkırtan ve yardımcı olan kim varsa Heyet-i Mahsusa tarafından araştırılarak din ve mezhep farkı gözetmeksizin ortaya çıkarılacağı, suçları tespit edilenlerin gerekli cezalara çarptırılacakları ifade edilmişti. Örf-i idare ilan edildiği, teşkil edilen Divan-ı Harb-i

Heyetinin işinin erbabı kişilerden oluşturularak hemen gönderileceği, olaylar dolayısıyla yardıma muhtaç olanların her türlü ihtiyacını gidermek için hiç bir şeyden kaçınılmadığı Hariciye Nezaretine bildirilmiştir. Dahiliye Nezaretine göre; bütün bu çabaları gösteren ve Meclis-i Mebusan tarafından takdir edilen bir kurumun, yabancı memleketlerdeki ve Osmanlı Devleti'ndeki iftira sahiplerince görevini süratle ve tarafsızca yerine getirmediği, Ermenileri tek taraflı olarak suçladığı iddialarının kabul edilebilir bir yanı yoktu. Bu odakların telgraf, evrak ve yalan yayınlar yapmayı sürdürdükleri, bu propaganda yöntemlerine karşı yabancı ülkelerdeki elçi ve konsolosların uyarılması, olayların gerçek yüzünün anlatılması istenmişti (*DH. MKT*, 2818/21).

Olaylar sonrasında kurulan Divan-ı Harb-i Örfi, Ermeni propagandaların farkına varmış görünmektedir. Divan-ı Harb-i Örfinin mazbatasında: Ermenilerin sürekli olarak olayları irtica taraftarı olanların çıkardığı yolundaki beyanları ile “Müslümanların politik olarak terbiye edilmesini” amaçladıklarından bahisle, kamuoyunda ve Avrupa’da Müslümanları zalim kendilerini de mazlum millet olarak sunma çabalarından bahsedilmektedir. Müslümanlar için ise mazbatada şu düşüncelere yer verilmektedir: Müslümanlar arzuları dışında, “sevk-i kaz’a ve cehalet ile” yaptıkları kötülüklerin farkına yeni yeni varmaya başlamışlar, olayların büyüklüğü karşısında kendi yaptıkları fiillere karşı nefret ve korku ile karışık duygular içerisinde olmuşlardı. Ancak Müslümanlar, Ermenilerin masumiyet davalarını reddederek olayların çıkmasından tamamen Ermenilerin sorumlu olduğu konusunda ısrar ederek, kendilerinin cezalandırılmasının adil olmayacağını ifade etmişlerdir (*BEO*, 3621/271523).

Ermeni Patrikhanesi, Adana Olayları ile ilgili yeni iddialar gündeme taşımaya devam etmiştir. İğtişaş sırasında olaylar dolayısıyla felakete uğrayanların durumlarının iyileştirilmesi için önemli bir gayret sarf edilmediği ifade edilmişti. Sahipsiz kalan dul ve kızların Müslümanlar tarafından zorla nikâhlarına alınmaya çalışıldığı, Adana’da bulunan yetkililerin bunu rızayla mezhep değiştirme olarak addettikleri, bu sebepten mağdur olan Ermeni kadın ve kızlarının hiçbir şekilde ailelerine ve Ermeni kiliselerine tesliminin gerçekleştirilmediği dile getirilmişti. Olaylar sırasında yağma edilen malların şimendiferlerle taşınması sırasında -şikâyetlere rağmen sahip çıkan ve hak iddia eden olmazsa- herhangi bir işlem gerçekleştirilemeyeceğinin valilik tarafından bildirildiği patrikhanenin iddiaları arasındaydı. Hadiseye sebep oldukları belli olan yönetici ve eşrafın tutuklanmadığı, tutuklananların ise serbest bırakıldığı yazılmıştı. Olaylardan zarar görenlere herhangi bir yardım yapılmazken, onlardan en ağır şekilde vergi toplanmaya çalışıldığı, durumdan cesaret alan Maraş Müslümanlarının Ermeniler üzerine yürümek üzere planlar yaptıkları sıralanan diğer iddialardı. Ermeni Patrikhanesi’nin iddiaları karşısında Dahiliye Nezareti, suçlamaların tek tek incelenmesini sorumlular hakkında gereğinin yapılmasını Adana ve Halep vilayetlerine yazmıştı. Adana vilayetinden gelen cevap Meclis-i Mahsus-ı Vükelada okunmuş, dile getirilen iddiaların asılsız olduğu bildirilmişti (*DH. MKT*, 2826/3).

Hristiyan cemaatlerin liderlerinin yargılama sırasında birlikte hareket ettikleri durumlar da olmuştur. Cemaatlerin Adana’daki liderlerinin yargılamalar sırasındaki gidişattan memnun olmadıkları görülmüştür. Onların tatmin olmamasının temel sebeplerinden biri Adana’daki devlet yöneticilerini olayların müsebbibi göyerek yargılatmak ve hükümet üzerinde baskı oluşturarak Hristiyan unsurların masumiyeti fikrini yaymaktır. Bir diğeri ise ekonomik ve toplumsal olarak sürekli karşılarında olan Müslüman eşrafı, bir diğeri müsebbip olarak göstererek bertaraf etmektir. Hristiyan cemaatlerin dini liderleri, 17 Haziran 1909 tarihinde Adliye Nezaretine yolladıkları telgrafta: Hristiyan unsurların mallarının, namuslarının, canlarının ve emlaklarının büyük zarar gördüğünü ifade ederek Divan-ı Harpten adalet beklemekte idiler. Ancak yargılamalar, onlar açısından bir hayal kırıklığı olmuştu. Cemaat liderleri, olayların kışkırtıcılarının bulunarak “ibret-i âlem” için en ağır cezaya çarptırılacağını ümit ettiklerini ancak, uygulamaların bu yönde olmadığını, suça karışmış adi katiller üzerinden yargılamanın yürütüldüğünü dile getirmişlerdi. Müslümanlardan yargılanmakta olanların emre itaat eden cahil köylüler olduklarını, Hristiyanlardan yargılanan kesimin ise iftira ile tutuklanan veya “nefs-i müdafa” ile suça karışmış olanlardan ibaret olduğu belirtilmişti. Divan-ı Harbin tarafsız davranmadığını ve olaylarda Hristiyan

unsurları suçlu gösterme çabası içerisinde bulunduğunu ifade etmişlerdi. Dahiliye Nezareti: şikayetin ciddiye alınır bir yanının olmadığını, bölgede bulunan Heyet-i Tahkikiyenin, cemaat önderlerinin söylemini doğrulayan bir bilgi veya imada bulunan yazısının bulunmadığını belirtmişti. İddianın dillendirilmesinin ülke içerisinde ve dışarıda olumsuz etkilerinin olacağını, bu nedenle konunun üzerine daha titiz bir şekilde gidilmesinin Divan-ı Harbe ve Harbiye Nezaretine bildirilmesini Sadarettten istemiştir (*DH. MKT, 2852/32*).

Basın üzerinden verilen propaganda savaşları Osmanlı hükümetini oldukça zora sokmaktaydı. La Liberal gazetesinde çıkan bir yazıyı Tanin gazetesi, 8 Haziran 1909 tarihli nüshasında okuyucularına duyurmuştu. Bahsi geçen haberde Ermeni Patrikhanesinin Adana'ya gönderdiği komisyonun hazırladığı iddia edilen bir raporda yazılanlar verilmişti. Bahsi geçen raporda: Adana'da olayların tahrik ve teşvikçisi oldukları ifade edilen Müslümanlarla ilgili hiç bir şey yapılmadığı, "idare-i örfinin" sadece Ermeniler için uygulandığı görüntüsünün hakim olduğu dile getirilmişti. İtidal gazetesinin Ermeniler aleyhinde kışkırtıcı faaliyetlerine devam ettiği, sonradan Ermeni Patrikhanesinin oluşturduğu komisyona dahil olan Kigork Kuyumcuyan Efendi'nin tutuklandığı, zor şartlar altında yaşayan halka belediyenin yardım etmediği, asker ve memurların katliamların içerisinde yer aldığı açıkça ortaya çıktığı, Ermenilerin öldürüldüğü ve kızlarının kaçırıldığı iddiaları raporda öne çıkan konulardı (*DH. MKT, 2888/14*).

Adana valisi Mustafa Zihni Paşa, bahsi geçen iddiaları Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir yazıda tek tek cevaplamıştır. Valinin belirttiklerine göre, idare-i örfiyenin sadece Ermeniler için uygulandığı iddiasının ciddiye alınır bir tarafı yoktu ve kurallar herkes için geçerliydi. Bahsi geçen uygulamanın istisnası olduğundan bahsediliyorsa örnekleriyle ortaya konması gerektiği iddialara verilen cevaplar arasında yer almaktaydı. Türklerden olayın tertipçileri olanlar serbestçe gezmektedir iddiası için: Müslim, gayrimüslim ayırt etmeksizin suça bulaşan yedi yüzün üzerinde insan tutuklanmıştır, Ayrıca hemen her gün hükümete tutuklananların listesi yollanmaktadır, Listelere bakıldığında tutuklanan ve cezaya çarptırılan Müslümanların sayısı Ermenilerin iki üç katı kadar fazladır, Üstelik cezaya çarptırılanların içerisinde zaptiyeden, ketebeden bazı kişiler de mevcuttur, Bütün bu faaliyetler, hükümetin tarafsızlığının açık delilleridir denilmektedir. Valinin ifadesine göre İtidal gazetesi, idare-i örfinin ilanı ve Divan-ı Harb-i Örfinin oluşumunu müteakip uyarılar üzerine Ermenilerin lehinde ve aleyhinde yayın yapmayı bırakmıştı. İtidal gazetesinin nüshaları incelendiğinde "idare-i örfiyeye" titiz bir şekilde uyduğu görülmektedir. Dolayısıyla gazetenin kapatılmasını gerektirecek bir durum söz konusu olmamıştı. Kigork Kuyumcuyan'ın komisyon üyeliğinden ve komisyona yardımından Adana valiliğinin haberinin olmadığı, Divan-ı Harb-i Örfi tarafından suçlu görülerek tutuklandığı, yapılan tahkikatta suçsuzluğu anlaşıldığından beraat ettiği belirtilmişti. Yine Patrikhane tarafından, Mersin'de belediyenin Ermeniler yardım etmediği ve eğer yabancıların yardımları ulaşmamış olsa birçok Ermeni'nin açlıktan hayatını kaybedecekleri iddiaları dillendirilmişti. Vali'nin ifadesiyle; şimdiye kadar İane Komisyonu eliyle dağıtılan yardım on-on iki bin liranın üzerindeydi. Mersin'de şu anda Elvanlı'dan gelen 38 muhtaca ve Adana'dan çocukların tedavisi için gelen başka bir aileye yevmiye verildiği belirtilmişti. Yağma edilen mallar, mahalli memurlara Şimendifer İdaresi tarafından verilmektedir söylemi için; kastedilenin ne anlama geldiğinin anlaşılmadığı belirtilerek iki aydan beri çapul ve yağma sonucu talan edilen malların toplanması için çalışıldığı dile getirilmişti. Bu malların Hükümet Konağı önünde toplanarak sahiplerine iade edildiği belirtilmişti. Dağıtma işini üstlenen komisyonun sadece Ermeni üyeleri için -malı yağmalanan Ermenilerden ve özellikle Ermeni kadınlardan- şikayetlerin yükselmekte olduğu cevabı verilmişti. Ermenilerin öldürülerek kızlarının kaçırıldığı ithamı için Adana valisi, kastedilen yerin Mersin olduğundan hareketle, oradan aldığı bilgilere göre böyle bir durumun söz konusu olmadığını belirtmiştir. Patrikhane memurlarından olup komisyonda görevli olan Serkiz Suin daha sonra düzeltme yaparak; bahsi geçen iddiaların yeni yazılmış gibi yansıtılmasının doğru olmadığını, Adana Olaylarının hemen akabindeki süreçte Adana'ya varır varmaz yazılan bir rapor olduğunu dile getirmişti. Raporun gönderilmesinden sonraki zaman diliminde asayişin temin edildiğini, muhtaç durumda olanlara yardımların

yapılmaya başlandığını ve Adana'da kendilerine her türlü kolaylığın sağlandığını ifade etmiştir. Durumun iyileşmesi dolayısıyla bir telgraf daha gönderdiklerini, bu telgrafta şükranlarını belirten cümleler kurduklarını ancak, iki ay önce yazılan telgrafın öne çıkarılarak iki ay sonra yayınlanmasına üzüldüğünü beyan etmiştir (*DH. MKT*, 2888/14).

Propaganda savaşları farklı şekillerde de devam etmiştir: Olaylar sonrasında Osmaniye ve Bahçe'de bir Ermeni din adamı yanında fotoğrafçıyla birlikte zor durumda kalan birçok Ermeni'yi etrafına toplamıştı. Bu din adamı, kadınların kucağına çocuklar vererek olaylar sırasında tahrip olmuş kilise ve diğer yapıların önünde onların çaresiz görünümlü fotoğraflarını çekmiştir. Bu gibi hareketlerin gayesi bilindiğinden engellenmesi için emir verilmişti. Özellikle fotoğrafların yayınlanmasının halk arasında milli duyguları körükleyebileceği, dolayısıyla yeni gerginliklere sebebiyet vereceğinden çekinilmiştir (*DH. MKT*, 2899/25).

Propagandalardan bir tanesi ise Dahiliye Nezaretinin yabancıları koruma altına alarak, Ermenilerin katledilmesine dair Adana'ya bir telgraf gönderdiği iddiasıdır. Bu yalanın tekzip edilmeye bile değer olmadığı, daha önce Adana'ya gönderilen telgrafın aynısının Meclis-i Mebusan'da okunduğu ve olumsuz yorumlanacak bir tek kelime dahi bulunmadığı Dahiliye Nezaretince ifade edilmiştir (*DH. MKT*, 2818/21).

Son Havadis gazetesinin, 4 Ağustos 1909 tarihli nüshasında, İzmir'de yayınlanan Taşnik gazetesinden naklettiği bir habere göre; Adana'da bulunan Alman mühendisleri Ermenileri öldüren Türklere, öldürdükleri Ermeni oranında para vermişlerdi. Yine habere göre Almanlar, Tırpani Fabrikası'na sığınmış olan Ermenilere az miktarda ekmek dağıtarak- onların ekmek almak için yarıştıkları sırada- fotoğraflarını çekmişlerdi. Matbuat İdaresi, asılsız haberlerden rahatsız olarak gazete sahibi hakkında gerekli işlemlerin yapılmasını Aydın vilayetine yazmıştı (*DH. MUI*, 5-1/10).

4.1. Ölü Sayısı, Yargulamalar ve Yardımlar Üzerinden Propaganda Savaşları

Birçok olumsuz etmenin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan Adana İğtişâşının sonunda Adana hem insan sayısı bakımından hem de fiziki olarak büyük bir yıkım yaşamıştır. İğtişâş sonrasında her iki taraf da birbirini suçlamaya devam etmiş, iddialar ölüm oranları üzerinden de devam etmiştir. Divan-ı Örfide görevli Ferik İsmail Fazıl Paşa; bir buçuk aylık incelemesi sonucunda ölü sayısını 2.000 Müslüman ve 4.000 Ermeni, 3.000-4.000 dul ve yetim olarak vermiştir (*BEO*, 3661/274536). Olaylardan sonra mutasarrıflık görevine getirilen Süleyman Kâni İrtem, Yusuf Kemal Bey ve Tahkikat Komisyonu'nun raporlarına dayanarak olaylar sırasında 5.243 Ermeni ve 1.186 Müslüman'ın öldüğünü ifade etmiştir. Tahkikat Komisyonu, Adana'nın bütününde köy köy dolaşmış ihtiyar heyetleri ve papazların verdikleri bilgilere dayalı uzun ve detaylı bir çalışma ortaya koymuştu (Akyol, 2014: 56). Karabet ise isyanda öldürülen Ermenilerin mevcudunu 30.000 olarak yazmıştır (Karabet, 1325: 24). Bölgeye, tarımda çalışmak için gelen ameleler kayıtlı olmadığından bunların tam olarak tespiti imkansızdı. Tespit edilemeyenlerle birlikte bu sayının 10.000 civarında olduğu söylenebilir.

Birçok yerde Ermeni gazete ve komitelerince (*DH. MKT*, 2810/95) dillendirilmeye başlanan 30.000 sayısı o dönemde hükümeti zora sokan başka bir Ermeni propaganda unsuru olmuştur. Adana valisi, mantıklı izahlar getirerek verilen sayıyı çok abartılı bulmuştur. Vali, ölü sayısının 30.000 olmasının "gayr-i mümkün" olduğunu, olayların çok şiddetli ve kanlı geçtiğini, Ermenilerin Müslümanlardan daha çok etkilendiklerini -bu doğaldır çünkü vilayetteki nüfus oranı Müslümanlarda çok daha yüksektir- ancak, verilen rakamların Adana'daki Ermeni nüfusu göz önüne alındığında çok abartılı olduğunu yazmıştı. Adana vilayeti genelindeki Ermenilerin kadın ve erkekler dahil 48.447 kişiden ibaret bulunduğunu ifade etmiştir. Buna Bedelât-ı Askeriye Vergisi'nden kurtulmak amacıyla bölgeye gizlice gelen Ermeniler ve vilayet dışından gelenler de dahil -valinin ifadesiyle bunların sayısı kayıtlı nüfusun çok altındadır- bu rakama ulaşması mümkün görünmemektedir. Üstelik Ermenilerin çoğunluğu karışıklıklardan zarar görmeyen ve felakete uğramayan mahallerde oturmakta olduklarından sayı yine abartılıdır. Divan-ı Harb-i Askeri geldiğinde ve Heyet-i Tahkikiye oluşturulup

çalışmalara başladığında olaylarla ilgili tespitlerin daha doğru yapılabileceği kanaati vali tarafından dile getirilmiştir (*DH. MKT*, 2807/40).

Dış basında olduğu gibi iç basında da Ermeniler, hükümeti sıkıştıran açıklamalar yapmışlardır. Babikyan'ın gazetelere verdiği iddia edilen beyanata göre, Adana'da 20.008 kişinin öldüğü belirtilmişti. Öldürülenler arasında 620 Müslüman, 418 Süryan-i Kadîm, 163 Keldani, 65 Keldani Katolik, 210 Ermeni Katolik, 655 Protestan, 99 Rum ve geriye kalan nüfus Ermenilerden müteşekkil idi (*BEO*, 3621/271522). Ermeniler kadar seslerini duyurmasalar da Müslümanlar da haksızlığa uğradıklarından yakınmışlardır. Adana'da mahkum olan 16 kişinin Harbiye Nezaretine gönderdiği bir telgrafta: Kimlikleri tespit edilemeyen ve çevreden gelen amelelerden başka 3.000-4.000 civarında Müslümanın telef olduğu, Türklerden ölenlerin hiç kimse tarafından umursanmadığı belirtilmişti. Hapiste yatanların ve 5.000 civarında olan aile fertlerinin bakıma muhtaç perişan vaziyette oldukları, durumlarına çözüm bulunması ve mağduriyetlerinin giderilmesi istekleri yer almıştı(*BEO*, 3647/273481).

Patrikhane'nin ölü sayıları üzerinden yürüttüğü savaşa yardımlar ve yargılamalar üzerinden yürüttüğü savaş da eklenmişti. Patrikhane'ye göre: Adana vilayeti yöneticileri, karışıklıkları engellemek ve şehrin zarar görmesini önlemek için çabalamaları gerekirken, gerekli tedbirleri almamış; emlakları, evleri yakmaya cüret eden kişilere karşı müdahale etmemiş, böylece olayların çevredeki kasaba ve köylere yayılmasına neden olmuşlardır. Yöneticiler bununla da yetinmeyerek olaylar sonrasında merkeze yazdıkları yazılarda iğtişâşın sebebi olarak Ermenileri görmüş ve kendilerini aklama yoluna gitmişlerdir. Dahiliye Nezaretinin de onlara hak verir tavır takınması ve onların anlattıkların doğru kabul ederek Patrikhaneyi bilgilendirmesi patriklik tarafından "garâib-i ahvâlden" sayılmıştır. Sadaret, Adana İğtişâşına sebep olanların, olayları teşvik edenlerin, karışanların tamamıyla ortaya çıkarılarak cezalandırılacağını belirtmiştir. Bahsi geçen uygulamalar için Divan-ı Harb-i Örfi heyetinin ve Hey'et-i Tahkikiye'nin oluşturulmasının düşünüldüğünü patrikhaneye uygun bir şekilde yazmasını Adliye Nezaretinden istemiştir (*BEO*, 3543/265713_1). Adana İğtişâşının nihayetlenmesini takip eden dönemde bir Divan-ı Harb-i Örfi oluşturularak, 8 Mayıs'ta İstanbul'dan deniz yoluyla Adana'ya gönderilmiştir. (*DH. MKT*, 2807/86).

Ermenilerin uygulamaya koyduğu baskı yöntemleri çeşitlilik arz etmekteydi. Dâhiliye Nezaretine gerçekte bölgede yaşamayan kişiler ağzıyla şikâyet mektupları yazılmaktaydı. Bunlardan birinde: Divan-ı Harb-i Örfinin tarafsızlığına gölge düşürecek hareketlerde bulunduğu, olayların gerçek kışkırtıcılarının bulunması yerine sıradan insanların tutuklandığı, Ermeni ileri gelenlerinin, evlerinde silah bulundurma ve ateş açma gerekçesiyle tutuklandığı veya tazyik edildiği, olaylarda yer alan Müslümanların şahitlikleri ile masum Ermenilerin tutuklandığı dile getirilmiştir. Yağma olaylarına askerlerin de katıldığı, Müslümanların ellerindeki silahların toplanmadığı Adana Ermenileri adına Kegam Orucyan imzasıyla Hareket Ordusu Kumandanlığına gönderilen diğer şikâyetler arasında yer almaktaydı. Yapılan tahkikat sonucunda Adana'da bu isimde bir Ermeni'nin olmadığı polis tarafından tespit edilmişti. Telgraftın Kıbrıs'a bağlı Tuzla'daki telgrafhaneden çekilmiş olmasının ise takma bir isimle işlemin gerçekleştirildiğini ortaya koyduğu belirtilmiştir (*DH. MKT*, 2893/68).

Divan-ı Harb-i Örfi; Ermenilerin, olaylardaki mesuliyetini ortadan kaldırmak için Türklerle ilgili en küçük şeyleri bile abartarak, Ermenilerin gerçekleştirdiği cürümleri ise olduğundan farklı göstererek kendilerini aklamaya ve sorumluluğu Müslümanlara yıkmaya çabaladıklarını belirtmiştir. Ermeni ileri gelenlerinin, Kasap Haço gibi katliamlara giriştikleri Ermeni şahitlerin şahadetleri ile ortada olan birçok Ermeni'yi kurtarmak için sürekli itirazlarda buldukları görülmüştür. Ermeni ileri gelenleri ve komiteleri, mahkemelere müracaat edecek Ermenilere şahitler bulmak, arzuhâller yazdırmak suretiyle sadece Müslümanların cezalandırılmalarına çalışmışlardı (*BEO*, 3621/271523). Ermeniler kendilerinin mağdur olduklarına inanmaktaydılar. Dolayısıyla,

öldürdükleri Müslümanlar için yargılanmalarına dahi karşı çıkmış, durumu “nefs-i müdafa” olarak görmüş ve yapılacak yargılama bir tarafa, bu tür olayların araştırılmasına bile rıza göstermemişlerdi (*BEO*, 3596/269676).

Yargılama sırasında hükümler de verilmeye başlanmıştı. Adana Olaylarına karışan iki mahkum idama, on altı kişi ise kürek çekme ve hapis gibi çeşitli cezalara çarptırılmışlardı (*DH. MKT*, 2862/24). İdamları öğrenen Ermeni Patrikhanesi, Osmanlı hükümetine baskı uygulayarak idam edilmesi gereken diğer Ermenilerin idamlarını durdurmayı başarmıştı. Müslümanlardan 300 kişiden daha fazlası ağır hapis cezalarıyla küreğe mahkum olmuş ve cezalarını çekmek üzere Bodrum kalesine yollanmışlardı. Adana Olayları sonrasında, Türklerin ileri gelenlerinden İsmail Safa, Şam’a ve İtidal gazetesi sahibi İhsan Fikri, Beyrut’a sürgün edilmişlerdi (Arıkoğlu, 1961: 555). Bahsi geçen şahısların Adana Olaylarının başlamasıyla en küçük ilgisi yoktu. (İtidal gazetesinin olaylar öncesindeki bütün nüshaları incelendiğinde bu durum açıkça görülmektedir.) Yine, Muhtar Fikri ve Gergerli Ali’de diğer sürgünler arasında yer almıştı (Toros, 1996: 79). Böylece Ermenilerin, Adana ekonomik ve sosyal hayatından uzaklaştırmak için, sürekli hedef gösterdikleri Müslüman ileri gelenleri şehirden uzaklaştırılmış oluyordu. Bu durum Ermenilerin baskılarının sonuç verdiğini göstermiştir. Ayrıca Müslümanların mağduriyetlerini dile getirerek onların hakları için mücadele edecek insanlar tasfiye edilmiş ve Ermeniler Müslümanların sesinin çıkmamasından yararlanarak daha rahat hareket etme imkanına kavuşmuştu. Aynı şekilde Müslümanların idamı konusunda Müftü Mehmet Lütfi Efendi ve Adana mebuslarının da girişimleri olmuştu. Bu girişimlerde: Ermenilerin ayrı bir devlet kurma niyetiyle olaylara sebep oldukları açıkça ortaya konmuş iken, Müslümanların tutuklanarak çeşitli cezalara çarptırılmasının ve Ermeniler hakkında deliller mevcutken verilecek kararlarda tereddüt gösterilmesinin Müslümanların vicdanlarını yaraladığı ifade edilmiştir (*DH. MKT*, 2861/28).

Divan-ı Harbi Örfinin Müslümanlar aleyhine verdiği kararlar bölgedeki Müslüman ahalide öfkeyi yükseltmekte, özellikle idamına karar verilenler arasında bir müftünün de bulunması galeyanı büsbütün arttırmaktaydı. İstanbul hükümetine ve milletvekillerine telgraflar çekilmişti. Telgraflardaki uyarıları dikkate alan Adana mebusu Ali Müfit Bey, Hüseyin Hilmi Paşa ile görüşmüş, 3 Ermeni’ye karşı 36 Müslümanın idamının asla onaylanmayacağı sözünü almıştı. Ancak Yeğena, Adana’da bulunduğu sırada idamların gerçekleştirileceğine dair duyum alınca yağışlar dolayısıyla deniz üzerinden gerçekleştirmediği yolculuğunu Konya üzerinden gerçekleştirerek İstanbul’a gitmiş ancak, müdahalede geç kalmıştı. Çünkü beş günlük yolculuğu sırasında idamlar gerçekleştirilmişti. Bu idamlar, Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin istifasında önemli rol oynamıştır (Toros, 1996: 79). Yaşanan gelişmelere bakıldığında Müslümanların, himaye konusunda Ermeniler kadar şanslı olmadıkları görülmektedir.

Müslümanlarda oluşan sahipsizlik duygusuna Ermenilere karşı oldukça hoşgörülü, Müslümanlara karşı oldukça sert tavırları görülen yeni valinin atanması eklenmiştir. Cemal Paşa, vali olarak geldiği Adana şehrinde 30 Müslüman’ı idam ettirmiş, iki ay sonra da 17 Müslüman’ı daha idam sehпасına yollamış, bu idamlara karşılık sadece bir Ermeni’nin infazını gerçekleştirmişti. İdam edilenler arasında Adana’nın köklü ailelerine mensup ailelerin çocukları da bulunmaktaydı. Ayrıca Bahçe Kazası Müftüsü gibi İslamlar nezdinde pek büyük değeri olan bir kişiyi dahi idam etmekten çekinmediğini hatıralarında nakletmiştir. Olayların kışkırtıcısı Ermeni Papaz Muşeg, vapura binip kaçmamış olsaydı onu da Bahçe Müftüsü’nün karşısına asacağını söylemiştir. Cemal Paşa’nın bu sözlerinin uygulanabilirliği tartışmalıdır. Çünkü bu dönemin genel özelliği: Silah yoluyla siyasi emellerine ulaşmak için çalışan azınlık örgütleri üyelerinin herhangi bir Avrupa devletinin koruması veya patrikhaneler ve misyonerlerin baskısıyla cezalandırılmaktan kurtulmalarıdır. Türklerin kaderlerine düşen ise “Avrupa’ya şirin görünme çabaları veya baskılara dayanamama karşılığında kaderine razı olmaktır.” Gerçek şudur ki Cemal Paşa’nın hatıralarında bu idamlardan bahsederken bir övünme sezilir (Cemal Paşa, 1996: 363). Adana valisi Mustafa Zihni Paşa’nın İstanbul’a gönderilmesinde Ermenilerin baskılarına rağmen daha ihtiyatlı davranmasının rolü olsa gerekir. Dolayısıyla Ermenilerde, Cemal Paşa’nın göreve gelmesiyle, eski valiye

nazaran Müslümanlara karşı daha sert tutum takınacağına dair bir ümit oluşmuştu. Paşa, uygulamalarıyla Ermenilerin ümitlerinde haksız olmadığını ortaya çıkarmıştır.

SONUÇ

Adana Olayları, XIX. yüzyılın ortalarından başlayarak hızla zenginleşen Ermenilerin Adana’da ticari, sınai ve zirai alanlarda üstünlüğü ele geçirme çabalarıyla yakından ilişkilidir. Ermenilerde refah seviyesinin artmasına bağlı olarak dönemin modası olan milliyetçi eğilimlere yöneldikleri görülmektedir. Adana ve çevresinde bir Ermenistan rüyası onlar için Doğu Anadolu’da kurulacak bir Ermenistan’a nazaran daha ulaşılabilir bir hedef olarak görülmüştür. Bu gayelerini gerçekleştirmek için bir dizi faaliyetlere girişmişlerdir. Silah kaçakçılığı yoluyla bölge Ermenilerini silahlandırmak, Avrupa devletlerinin himayesini istemek, ekonomik hayatta üstünlüğü tamamen ele geçirmek, Ermeniler açısından en büyük problemlerden biri olan nüfus çoğunluğu meselesini bölgeye göçleri teşvik ederek çözmek, milli hisleri canlandırarak yayınlar ve propagandalar yapmak, Yöneticilerle iyi geçinerek şüpheleri üzerlerine çekmemek, Türklerden ayrı okullara öğrencileri göndermek ve toplumların kaynaşmasının önüne geçmek vs. çalışmalar yapmışlardır. Ermenilerin Türklerden duygusal kopuşunda Ermeni din adamlarının rolü küçümsenemeyecek kadar önemlidir.

Adana Ermeni Olayları, 10.000 arasında insanın ölümüne, şehrin büyük oranda yakılıp yıkılmasına neden olmuştu. Olaylar sırasında ve sonrasında Ermeniler, yoğun bir propaganda savaşı başlatmışlardı. Patrikhaneye gönderilen bilgiler; hükümete, Ermeni gazetelerine ve Avrupa matbuatına ulaştırılmaktaydı. Gerçekte olmayan şeyler sanki varmış gibi haber yapılmakta, hükümet baskılar karşısında pek fazla bir şey yapamamaktaydı. Ermeni Patrikhanesi gücünü kullanarak hükümeti oldukça zor durumda bırakmaktaydı. Ermeni propagandalarının temel hedeflerinden biri Adana yöneticilerinin cezalandırılması idi. Patrikhane bunu çok önemsemiş, sürekli olarak onları “irticacı, Meşrutiyet düşmanı, II. Abdülhamit taraftarı” olarak yaftalamıştır. Bütün bu saldırıların altında yatan en önemli etken “irticacı, meşrutiyet karşıtı, Abdülhamit taraftarı” gibi söylemlerin o gün için insanların yalnızlaştırılmasında önemli bir işlevinin olmasıydı. Patrikhane bunun farkında olarak böyle bir yola başvurmuştu. Patrikhane, olayların planlayıcısı olarak Adana yöneticilerini ve eşrafını göstermiş, emirlere uyan cahil halkla uğraşılması gerektiğini ifade etmiştir. Hedefteki eşraf ve yöneticilerin cezalandırılmasıyla Adana’da Ermenilerin propagandalarının daha etkili olacağı hesaplanmıştı. Eşrafın etkisizleştirilmesi ile de Ermeni iddialarına itiraz eden Müslümanlardan kurtulmuş olunacak, iç ve dış kamuoyu Ermeniler lehine daha rahat hazırlanacak ve suçlu Ermenilerin cezalandırılmasının önüne geçilmiş olunacaktı. Ermenilerin cezalandırılması konusu sürekli Patrikhanenin itirazıyla karşılaşmıştı. Patriğe göre Ermeniler masumdu ve öldürme olaylarına girişenler de “nefs-i müdafa” yapmışlardı. Dolayısıyla tutuklanmalarını gerektirecek bir durum söz konusu değildi. Yine yardımlar ve ölüm oranları konusunda Patrikhanenin sürekli olarak hükümeti zora sokacak söylemler geliştirdiği görülmüştür.

Müslümanların durumu ise Osmanlı Devleti’nin son döneminde diğer Müslümanların yaşadıklarından pek farklı değildir. Azınlık guruplarının isyanı sonrasında yapılan propagandalara karşı sürekli savunma durumunda kalmak talihsizliğini Adana’daki Müslümanlar da yaşamışlardır. Patrikhanenin ve basının suçlamaları karşısında kendi hükümetlerinden de yeterince destek görmemiş, itirazlarını yükselttikleri zaman yöneticileri tarafından baskı altına alınmışlardı. İtidal gazetesi, Ermeni iddialarına cevap vermek isteyince idare-i örfi kapsamında uyarılmış ve bu konuda yayın yapmayı bırakmıştı. Oysa aynı dönemde iç ve dış kamuoyunda Ermenilerin suçlamaları devam etmişti. Devlet bu yayınlara karşı Müslümanlar üzerinde kurduğu baskıya benzer bir başarı sağlayamamıştır. Müslüman ileri gelenleri de seslerini yöneticilerine duyurmak için mektuplar, telgraflar yollamışlardı. Yine de bu eylemlerin cılız kaldığını, Ermeni girişimleri kadar başarılı olmadıklarını söylemek gerekmektedir. Çünkü Patrikhane, baskılarla birçok suçlu Ermeni’nin idamını durdurmayı başarırken

Müslümanlar o kadar talihli değillerdi. Üstelik Cemal Paşa gibi Ermenilere karşı hoşgörüsü oldukça fazla, Müslümanlara karşı ise daha sert ve katı bir valileri olmuştu.

Olaylar sonrası Müslümanlarla Ermenileri barıştırma girişimleri görülmektedir. Yüzeysel olarak barış kabul görmüşse de alttan alta yaralar kanamaya devam etmiş, toplumlar arasında bir daha asla yakınlık gerçekleşmemiştir. Adana Olaylarının; iki toplumun birlikte yaşama iradesini yok eden yıkıcı bir etkisi olmuş, şehirde toplumlar arası güven ortamı kaybolmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BEO*, 3535/265082_14, 4 Nisan [1] 325 [17 Nisan 1909]
BEO, 3535/265119, 3 Nisan [1] 325 [16 Nisan 1909]
BEO, 3536/265166, 5 Nisan [1] 325 [18 Nisan 1909]
BEO, 3538/265303, 7 Nisan [1]325 [20 Nisan 1909]
BEO, 3542/265639, 19 Nisan [1]325 [2 Mayıs 1909]
BEO, 3543/265707-_2, 19 Nisan [1] 325 [2 Mayıs 1909]
BEO, 3543/265713_1, 25 Nisan [1] 325 [8 Mayıs 1909]
BEO, 3596/269676, 17 Haziran [1] 325 [30 Haziran 1909]
BEO, 3621/271523, 24 Haziran [1] 325 [7 Temmuz 1909]
BEO, 3621/271522, 25 Haziran [1] 325 [8 Temmuz 1909]
BEO, 3647/273481, 22 Eylül [1] 325 [5 Ekim 1909]
BEO, 3661/274536, 14 Ağustos [1] 325 [27 Ağustos 1909]
DH. MKT, 2800/51, 18 Nisan [1] 325 [1 Mayıs 1909]

DH. MKT, 2800/51, 18 Nisan [1] 325 [1 Mayıs 1909]

DH. MKT, 2802/51, 22 Nisan [1] 325 [5 Mayıs 1909]

DH. MKT, 2803/11, 22 Nisan [1] 325 [5 Mayıs 1909]
DH. MKT, 2807/40, 25 Nisan [1] 325 [8 Mayıs 1909]
DH. MKT, 2807/86, 26 Nisan [1] 325 [9 Mayıs 1909]
DH. MKT, 2810/74, 29 Nisan [1] 325 [12 Mayıs 1909]
DH. MKT, 2810/95, 30 Nisan [1] 325 [13 Mayıs 1909]
DH. MKT, 2817/85, 6 Mayıs [1] 325 [19 Mayıs 1909]
DH. MKT, 2818/21, 26 Nisan [1] 325 [9 Mayıs 1909]
DH. MKT, 2826/3, 16 Mayıs [1] 325 [29 Mayıs 1909]
DH. MKT. PRK, 2829/124, 16 Nisan[1] 325 [29 Nisan 1909]

DH. MKT, 2849/10, 19 Mayıs [1] 325 [1 Haziran 1909]

DH. MKT, 2861/28, 17 Haziran [1] 325 [30 Haziran 1909]

DH. MKT, 2862/24, 16 Haziran [1] 325 [29 Haziran 1909]
DH. MKT, 2852/32, 8 Haziran [1] 325 [21 Haziran 1909]
DH. MKT, 2865/72, 21 Haziran [1] 325 [4 Temmuz 1909]

DH. MKT, 2888/14, 18 Temmuz [1] 325 [31 Temmuz 1909]

DH. MKT, 2888/14, 13 Haziran [1] 325 [26 Haziran 1909]

DH. MKT, 2893/68, 22 Haziran[1] 325 [5 Temmuz 1909]

DH. MKT, 2899/25, 31 Temmuz [1] 325 [13 Temmuz 1909]

DH. MUI, 5-1/10 24 Ağustos [1] 325 [6 Eylül 1909]

Eserler

Akyol, T. (2014). *Ortak Acı 1915 Türkler ve Ermeniler*. (4. Baskı). İstanbul: Doğan Kitap.

Bildirici, Y. Z. (2002). Ermeni Soykırımını Aldatmacası ve 1919-1920 Katliamları. *Türkler Ansiklopedisi*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. XIII. s.503-513.

Cemal Paşa. 1996. *Hatırat*. Metin Martı (Yay. Haz.). (5. Baskı). İstanbul: Arma Yayınları.

Çiçek, K. (2012). *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)*. (2. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.

Karabet, Ç. (1325). *Adana Vakası ve Mesulleri*. Dersaadet.

Karal, E. Z. (1996). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK yayınları. C.IX.

Ölmez, A. (2008). 1909 Adana Ermeni Olayları. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. İstanbul: S. 173.

Sarınay &Y. Karacakaya, R. (2012). *1909 Adana Ermeni Olayları*. İstanbul: İdeal Kültür-Yayıncılık.

Toros, T. (1996). *Ali Münif Bey'in Hatıraları*, İstanbul: İsis Yayınları.

Uçar, A. & Erkan K. & Soydemir S. (2014). *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz1909)*. Ankara: TTK Yayınları. C. I.

Yurtsever, C. (1983). *Ermeni Terör Merkezi Kilikya Kilisesi*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.